

Immanuel Kant

Uddrag af *Kritik af dømmekraften* (1790)

Fra Jimmy Zander Hagen: *Filosofisk æstetik. Indføringer og tekster*. Gyldendal Uddannelse 2002

IMMANUEL KANT

Af Kritik af dømmekraften (1790)

§44. Om den skønne kunst

Der findes ingen videnskab om det skønne, kun kritik, ingen skøn videnskab, kun skøn kunst. For hvad angår førstnævnte udsagn: Hvis det kunne afgøres videnskabeligt, dvs. via beviser, hvorvidt en ting skulle anses for at være skøn eller ej, ville dommen om skønhed høre til videnskaben og ikke være nogen smagsdom. Og hvad angår det andet udsagn, så er en videnskab, der som sådan skal være skøn, en uting. For hvis man i sådan en videnskab ville spørge efter grunde og beviser, ville man blive af-færdiget med smagfulde vendinger (*bonmotier*). Baggrunden for det almindelige udtryk *skønne videnskaber* er uden tvivl alene den, at man ganske rigtigt har bemærket, at der for den skønne kunst i dens totalitet er brug for mange videnskaber som fx viden om klassiske sprog, belæsthed i forhold til de forfattere, der regnes for klassikere, historie, viden om oldtiden osv. Og derfor er disse historiske videnskaber, fordi de udgør den nødvendige forberedelse til og et grundlag for den skønne kunst, og delvist også fordi viden om produkterne af den skønne kunst (retorik og poesi) hører herunder, kommet til at hedde *skønne videnskaber* ved en ordforveksling.

Hvis kunst blot udfører de handlinger, der kræves for at gøre en mulig genstand virkelig i overensstemmelse med erkendelsen af den, så er den *mekanisk*; men har den lystfølelsen som sin umiddelbare hensigt, så kaldes den *æstetisk kunst*. Denne er igen enten *behagelig* eller *skøn*. Den er det førstnævnte, hvis dens formål er at lade lysten ledsage forestillingerne, betragtet som blotte følelser; den er det andet, hvis de betragtes som *erkendelsesmåder*.

Behagelige kunstformer er de, som alene er rettet mod nydelse; til disse hører de kunstformer, som kan fornøje alle ved bordet til et selskab, fx kunsten at fortælle historier på en under-

holdende måde, at hensætte selskabet i frimodig og livlig konversation, at stemme selskabet til en bestemt tone af lystighed gennem spøg og latter, når, som man siger, mange i selskabet kan gå med på sladder, og ingen skal stå til ansvar for det, han siger, fordi det kun drejer sig om den øjeblikkelige underholdning og ikke om noget varigt stof til eftertanke og efterfølgende diskussion. (Hertil hører også kunsten at anrette bordet til nydelse og arrangere musikken til store fester. Sidstnævnte er en vidunderlig ting, der som en behagelig støj skal stemme sindet til munterhed, uden at nogen retter den mindste opmærksomhed mod musikkens komposition, og den begunstiger alles frie konversation med sidemanden). Dertil hører endvidere alle former for leg, der ikke medfører nogen yderligere interesse end at lade tiden forløbe ubemærket.

Skøn kunst derimod er en forestillingsmåde, der for sig selv er hensigtsmæssig, og som, selv om den er blottet for en bestemt hensigt, dog fremmer sindskræfternes kultur med hensyn til social meddelelse.¹

Den almene meddelelighed af lyst medfører i kraft af sit begreb, at lysten ikke har karakter af nydelse, udsprunget af den blotte følelse, men derimod må være afledt af refleksion. Og således har æstetisk kunst, som skøn kunst, den reflekterende dømmekraft som målestok og ikke følelsen.

§ 45. Skøn kunst er en kunst, såfremt den samtidig synes at være natur

Ved et produkt af den skønne kunst må man være sig bevidst, at det er kunst og ikke natur; men alligevel må hensigtsmæssigheden i formen synes så fri for al tvang fra vilkårlige regler, som hvis det var et produkt af den blotte natur. Det er på denne frihedsfølelse i vores erkendelseskræfters² spil, som dog samtidig må være hensigtsmæssig, at den lyst berør, som alene er alment meddelelig, uden at den dog bygger på begreber. Naturen er skøn, hvis den samtidig ser ud som kunst, og kunsten kan kun

kaldes skøn, hvis vi er bevidste om, at den er kunst, selv om den for os ser ud som natur.

For vi kan generelt sige, hvad enten det angår natur- eller kunstkønheden: Skønt er det, som i den blotte bedømmelse behæger (hellere end enten i den blotte følelse eller gennem et begreb). Nu har kunst til enhver tid den bestemte hensigt at frembringe noget. Men hvis dette er den blotte følelse (noget blot subjektivt), som skal ledsages af lyst, så vil dette produkt i bedømmelsen kun behæge via følelsen. Hvis hensigten var rettet mod frembringelsen af en bestemt genstand, og var den opnået gennem kunsten, så ville genstanden kun behæge gennem begreber. Men i ingen af tilfældene ville kunsten behæge i den blotte bedømmelse, dvs. ikke som skøn, men i stedet behæge som mekanisk kunst.

Altså må hensigtsmæssigheden i produkterne af den skønne kunst, selv om de er intentionelle³, ikke synes intentionelle. Det vil sige, at skøn kunst må se ud som natur, selv om man er sig bevidst om den som kunst. Et produkt af kunst fremtræder som natur, hvis man punktdigt overholder de regler, som må følges, for at produktet kan blive, hvad det skal være – men uden pertentivghed, uden at skoleformen skinner igennem, dvs. uden at vise spor af, at reglerne har svævet foran kunstnerens øjne og har lagt hans sindskræfter i lænker.

§ 46. Skøn kunst er genikunst

Geni⁴ er det talent (den naturgave), der foreskriver kunstens dens regler. Da talent, som kunstnerens medfødte produktive evne, selv hører til naturen, kan man også udtrykke sig således: Geni er den medfødte sindsdisposition (ingenium), gennem hvilken naturen foreskriver kunstens dens regler.

Hvad man end vil tænke om denne definition – hvad enten den blot er vilkårlig, eller om den passer til det begreb, som man er vant til at forbinde med geni (hvilket vil blive undersøgt i de følgende paragraffer) – så kan man dog allerede på forhånd bevise...

at i overensstemmelse med den her antagede betydning af ordet må skøn kunst nødvendigvis betragtes som genikunst.

For al kunst forudsætter regler, gennem hvis grundlæggelse produktet, for at kunne kaldes kunstnerisk, først og fremmest er forestillet som muligt. Men begrebet om den skønne kunst tillader ikke, at dommen over dens produktets skønhed afledes fra en eller anden regel, som har et begreb som sin bestemmelsesgrund, og derfor som basis har et begreb om den måde, hvorpå produktet er muligt. Altså kan den skønne kunst ikke selv ud-tænke reglerne, ifølge hvilke den skønne kunst kan frembringe sit produkt. Da et produkt nu alligevel aldrig kan kaldes kunst uden forudgående regler, så må naturen i subjektet⁵ (ved hjælp af dets evners harmoni) foreskrive kunstens dens regler; dvs. at den skønne kunst kun er mulig som produkt af genier.

Man ser heraf, at (1) geni er et talent for at frembringe det, hvortil der ikke kan gives nogle bestemte regler; det er ikke et særligt anlæg, som kan læres ud fra en eller anden regel; derfor må originalitet være geniets første egenskab. (2) Da dette også kan give original nonsens, må geniets produkter være forbilleder, dvs. eksemplariske; derfor må de ikke udspringe af efterligning, men må tjene som målestok eller bedømmelsesregler for andre. (3) Geniet kan ikke selv beskrive eller videnskabeligt angive, hvordan det frembringer sine produkter, men det foreskriver reglerne, lige som natur gør. Derfor ved ophavsmanden til et produkt, som han takket være sit geni har frembragt, ikke selv, hvordan han er kommet på sine ideer. Han ved også, at det ikke står i hans magt at ud-tænke sådan noget efter forgodtbeholdende eller ud fra en plan og meddele det til andre i nogle forskrifter, som vil gøre dem i stand til at producere lignende produkter. (Derfor er formodentlig også ordet 'geni' udledt fra *genius*, den ejendommelige, beskyttende og ledende ånd, som er givet et menneske ved fødslen, fra hvilken inspirationen til originale ideer kommer). (4) Naturen foreskriver gennem geniet ikke reglerne til videnskaben, men til kunsten; og det kun for så vidt kunsten skal være skøn kunst.

S47. Belysning og bekræftelse af ovenstående forklaring af geni

Alle er enige i, at geni står fuldstændig i modsætning til efterligningsånden⁶. Da nu det at lære ikke er andet end efterligning, så kan selv den største dygtighed, lærenemhed, ikke gøre det ud for geni. Også hvis man selv tænker eller digter og ikke blot begriber, hvad andre har tænkt, ja selv hvis man opdager en masse inden for kunst og videnskab, så er det ikke den rette grund til at kalde sådan et (ofte godt) hoved for geni (i modsætning til ham, der, fordi han kun kan lære og efterligne, kaldes *åndsførdt*). For selv disse ting kunne ad naturlige veje være lært af ham, der undersøger og reflekterer ud fra regler, og de adskiller sig ikke specifikt fra det, som kan opnås med flid gennem efterligning. Derfor kan man hurtigt lære, hvad Newton⁷ i sit udødelige værk om naturfilosofiens principper har fremført, hvor godt et hoved det end har krævet at opdage dem. Men man kan ikke lære at digte åndfuldt, uanset hvor udførlige alle digtekunstens forskrifter og hvor fortræffelige forbillederne måtte være. Grunden er, at Newton kan redegøre for alle de skridt, som han har måttet gøre, lige fra de første geometriske elementer til sine store og dybe opdagelser – ikke kun over for sig selv, men også for alle andre; men en Homer⁸ eller en Wieland⁹ kan ikke vise, hvordan hans fantasiige og samtidigt tankevækkende ideer finder sammen i hans hoved, for han ved det ikke selv, og derfor kan han ikke lære andre det. I videnskab adskiller den største opdager sig kun gradvist fra den arbejdsomme efterligner og elev, men han adskiller sig specifikt fra ham, som naturen har begunstiget med evner for skøn kunst. Heri ligger der ikke noget nedsættende om de store mænd, som menneskeslægten har så meget at takke for, i forhold til de naturens yndlinge, der har talent for den skønne kunst. For i det faktum, at det førstnævnte talent er rettet mod erkendelsens fremadskriden til større fuldkommenhed og al den nytte, der skyldes den, og samtidig er rettet mod at meddele den- ne viden til andre, heri har det talent en stor forrang i forhold til

nævnte står kunsten stille på et eller andet tidspunkt, idet der er sat en grænse for kunsten, ud over hvilken den ikke kan gå længere, og som formodentlig for lang tid siden er nået og ikke mere kan udvides. En sådan dygtighed lader sig ikke meddele, men er blevet givet til kunstneren umiddelbart fra naturens hånd og dør med ham, indtil naturen engang begaver en anden på samme måde, som ikke behøver andet end et eksempel for at lade talentet, som han er bevidst om, virke på samme måde.

Da kunstens naturgave (som skøn kunst) må foreskrive reglerne, af hvilken art er så disse regler? De kan ikke reduceres til en formel, som kan tjene som en forskrift, for så ville dommen om det skønne kunne bestemmes ud fra begreber. I stedet må reglerne kunne abstraheres fra gerningen, det vil sige fra produktet, ud fra hvilket andre må afprøve deres eget talent ved at bruge det som et forbillede, ikke for at lade den kopiere, men for at efterligne. Hvordan det er muligt, er svært at forklare. Kunstnerens ideer fremkalder lignende ideer i deres elever, hvis naturen har forsynet dem med det samme mål sindskræfter. Den skønne kunsts forbillede er derfor de eneste midler til at bringe disse ideer videre til efterkommerne. Dette kan ikke ske gennem blot beskrivelse – især ikke med hensyn til talekunst, og i denne sidste nævnte kan kun det, der er bevaret i gamle, døde og nu lærte sprog, blive klassisk.

Selv om mekanisk og skøn kunst adskiller sig meget fra hinanden – den første som kunst af ren flid og oplæring, den anden af genier – så findes der dog ingen skøn kunst, der ikke indeholder et mekanisk element, som kan begribes gennem principper og derudfra kan følges, og som således udgør en væsentlig betingelse for kunsten. For i kunst må noget være tænkt som formål, ellers kan man ikke tilskrive produktet at være kunst. Det ville være et blot tilfældigt produkt. Men for at tilføre værket et formål kræves bestemte regler, som man ikke må fravige. Da nu talentets originalitet udgør en væsentlig (omend ikke den eneste) del af geniets karakter, så tror de, der tænker overfladisk, at de ikke kan vise sig bedre som blomstrende genier end ved at kaste alle regler fra sig, og de tror, at man naraderer¹⁰ bedre fra en kolerisk hest end fra en skolet hest.

Geniet kan kun levere rigt stof til den skønne kunsts produkter. Stoffets forarbejdning og formen kræver et skolet talent for at kunne behandle materialet på en måde, som kan bestå dømmekraftens prøvelse. Men det er fuldstændig latterligt at tale og beslutte som et geni i sager, der kræver omhyggelige fornuftsundersøgelser. Man ved ikke rigtigt, om man skal le mest af den gøgler, der spreder så megen tåge omkring sig, så man intet tydeligt kan bedømme, men desto mere kan bilde sig noget ind, eller mest af det publikum, som troskyldigt bilder sig ind, at deres manglende evne til at erkende klart og få indsigt i mesterstykket foran sig kommer sig af, at nye sandheder presser sig mod dem i så store mængder, at detaljer (beholdrigt afvejede forklaringer og præcise undersøgelser af grundsaetninger) kun synes at være makværk.

S48. Om geniets forhold til smag

Til bedømmelse af skønne genstande som sådan kræves smag, men til skøn kunst, det vil sige frembringelse af sådanne genstande, kræves geni.

Hvis man betragter geniet som talent for skøn kunst (hvilket ordets specielle betydning antyder) og i den hensigt vil analysere det ind i de evner, der må virke sammen for at danne et sådant talent, så er det nødvendigt først præcist at bestemme forskellen mellem naturskønhed, hvor en domsfældelse kun behøver smag, og kunstsønhed, hvis mulighed (hvortil der må refereres i bedømmelsen af sådan en genstand) kræver geni.

En naturskønhed er en skøn ting; kunstsønheden er en skøn forestilling af en ting.

For at bedømme en naturskønhed som sådan behøver jeg ikke på forhånd at have et begreb om, hvilken ting genstanden skal være, det vil sige, jeg behøver ikke at kende den materielle hensigtsmæssighed (formålet); i stedet behager den blotte form af sig selv i bedømmelsen uden noget kendskab til formålet. Men hvis genstanden er givet som et kunstnerisk produkt og som sådant skal erklæres for skønt, så må der, fordi kunst altid forud-

sætter et formål i årsagen (og dennes kausalitet¹¹), i første omgang som basis være et begreb om, hvad tingen skal være. Og da mangfoldighedens harmoni i en ting er dens indre bestemmelse, dens formål, der skaber tingens fuldkommenhed, så må tingens fuldkommenhed tages med i betragtning i bedømmelsen af kunstkønheden, hvorimod dette slet ikke er spørgsmålet i bedømmelsen af en naturskønhed (som en sådan). Ganske vist bliver i bedømmelsen af især naturens levende genstande, fx et menneske eller en hest, sædvanligvis også den objektive hensigtsmæssighed taget med i betragtning for at bedømme disses skønhed. Men i så tilfælde er dommen heller ikke længere rent æstetisk, dvs. blot en smagsdom. Naturen bliver ikke længere bedømt, for så vidt den fremtræder som kunst, men for så vidt den virkelig er (ganske vist overmenneskelig) kunst. Og den teleologiske¹² dom tjener som grundlag og vilkår for det æstetiske, et vilkår, som dette må tage hensyn til. I et sådant tilfælde tænker man også, når det fx siges: „Det er en skøn kvinde“, i virkeligheden intet andet end: Naturen fremstiller i hendes skikkelse smukt hensigtsmæssigheden i den kvindelige figur. For man må se ud over den blotte form og nå frem til et begreb, hvis genstanden skal tænkes på en sådan måde ved hjælp af en logisk betinget, æstetisk dom.

Den skønne kunst viser sin fortræffelighed derved, at de ting, som i naturen er hæslige eller ubehagelige, beskrives som skønne. Furierne¹³, sygdomme, krigsødelæggelser o.l. kan, selv om de betragtes som ulykkelige kendsgerninger, beskrives meget skønt, fx således som de fremstilles i et maleri. Kun én slags hæslighed kan ikke fremstilles i overensstemmelse med sin natur uden at ødelægge al æstetisk velbehag og derved kunstkønheden, nemlig den, der fremkalder væmmelse. For i denne underlige følelse, der beror på lutter indbildning, forestilles genstanden, som om den påtvinger sig selv vores nydelse, mens vi samtidig af al magt kæmper imod den. Og den kunstneriske forestilling af genstanden er ikke længere forskellig fra genstandens natur i sig selv i vores følelse, og man kan derefter umuligt betragte den

riske produkter næsten kan forveksles med naturen, udelukket den umiddelbare fremstilling af hæslige genstande; og derfor til-lades fx døden (i et skønt geni) og krigsmodet (via Mars¹⁴) kun at blive forestillet indirekte, ud fra en fornuftsudlægning, via en allegori eller attributter, der har en behagelig virkning, og ikke for den blot æstetiske dømmekraft.

Så meget om den skønne forestilling af en genstand, som egentlig kun er et begrebs fremstillingsform, gennem hvilket begrebet bliver alment meddelt. Men for at give produkter af den skønne kunst denne form kræves den blotte smag, hvorudfra kunstneren, efter at han gennem adskillige eksempler fra naturen eller naturen rutineret og korrigerende har vurderet sit værk, og på baggrund af mange ofte møjsommelige forsøg finder den form, der gør ham tilfreds. Derfor er denne form på en måde ikke et spørgsmål om inspiration eller om et frit sving af sindskræfter, men i stedet en langsom og endog smertelig forbedringsproces for at få værket udført i overensstemmelse med tankerne uden at skade friheden i sindskræfternes spil.

Men smag er blot en bedømmeevne, ikke en produktiv evne, og hvad der er i overensstemmelse med det, er derfor ikke et skønt kunstværk. Det kan kun være et produkt, der hører til nyt-tig eller mekanisk kunst – eller endog til videnskab – der er pro-duceret efter bestemte regler, som kan læres, og som skal følges præcist. Men den behagelige form, som man giver produktet, er kun meddelelsens transportmiddel og en måde at præsentere det på, i forhold til hvilken man i en vis udstrækning forbliver fri, selv om det er bundet til et bestemt formål. Derfor forlanger man, at servicen, en moralsk afhandling, selv en prædiken, må have den skønne kunsts form uden derved at synes søgt. Men man kalder dem ikke af den grund skønne kunstværker. Hertil regnes derimod et digt, et stykke musik, et billedgalleri o.l. Og i nogle værker, der hævdes at være skønne kunstværker, finder vi geni uden smag, mens vi i andre finder smag uden geni.

Ordforklaringer

- 1 Det skønnes karakter af almenhed gør det meddeleligt. Netop refleksionsmagten (jf. 'den reflekterende dømmekraft') muliggør meddelelighed, hvad sansesmagten (som udtrykker behag frem for skønhed) ikke gør. Det sociale ligger i, at det kan kommunikeres; og vi kan fx diskutere en dom om skøn kunst, men ikke hvorvidt noget mad smager godt.
- 2 Det vil sige indbildningskraften og forstanden. Deres frie samspil fremkalder lyst, hvilket vi bedømmer som skønt.
- 3 Frembragte med en bestemt hensigt.
- 4 Afledt af 'genius'. Begrebet 'geni' blev især drøftet på Kants tid og i årene efter i forbindelse med æstetikken som en selvstændig filosofisk disciplin. Geniet er det skabende subjekt (individ), hvis værker ikke udspringer af forudgående regler; derimod opstår nye regler gennem geniets værker.
- 5 Individet, personen. Her: geniet.
- 6 En person, der kun er i stand til at efterligne, hvad andre har gjort, er en efterligningsånd. Geniet er derimod skabende, dvs. sætter selv reglerne i og med udarbejdelsen af sine værker.
- 7 Isaac Newton. Engelsk naturvidenskabsmand (1643-1727) – fysik og matematik – der grundlagde den klassiske fysik.
- 8 Græsk digter (omkring 8. årh. f.Kr.), der bl.a. skrev *Iliaden* og *Odysseen*.
- 9 Christoph Martin Wieland. Tysk digter og forfatter (1733-1813), der bl.a. inddrog klassiske historier i sine værker.
- 10 Fremviser (med en vis stolthed), jf. 'parade'.
- 11 Årsagssammenhæng.
- 12 Formålsrettede.
- 13 Fra den græske mytologi. Furierne er onde, kvindelige ånder. Hævn gudinder.
- 14 Romersk gud for krig.